

КОГНІТИВНА ТЕОРІЯ МЕТАФОРИ

У статті розглянуто історію метафори, її значення для первісної людини, коли вона становила базу мислення людини. Подібна роль належить метафорі й зараз, у ній виявляється аналогове мислення людини, завдяки чому нові сутності пізнаються та отримують назву. Когнітивна теорія вивчає метафору як ментальну операцію, засіб обробки інформації, засіб мислення. Дослідження метафори в дискурсах проводиться головним чином за допомогою метафоричних моделей, які являють собою певну схему мислення зі сферою – джерелом метафоричного переносу, сферою для проявлення, підґрунтям метафори й контекстом.

Ключові слова: метафора, когнітивна теорія метафори, метафорична модель.

Теорія метафори пройшла свій розвиток, починаючи з наукових праць Аристотеля, в яких її започатковано, до сучасного стану, коли лінгвістична парадигма стала антропоцентричною, і всі мовні явища розглядаються в безпосередньому зв'язку з людиною, її мисленням, із суспільством. Метафора, в якій виявляється принцип аналогового мислення людини, посідає одне із центральних місць у когнітивному напрямі лінгвістичних досліджень. Її вивченню присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як: Н.Д. Арутюнова, О.М. Баранов, М. Джонсон, Дж. Лакофф, О.О. Селіванова, В.М. Телія, А.П. Чудінов, Т. Шіппан та ін.

Мета статті – дослідити сутність метафори з погляду когнітивної теорії, її місце й роль у пізнанні та мисленні; розглянути основні методи її дослідження.

У традиційних теоріях (теорія порівняння, семантичний підхід) метафору сприймали лише як незвичне використання слова, як скорочене порівняння, або досліджували її семантичну сторону, але не звертали уваги на причини виникнення метафори, її сутність, природу, механізми її породження, її роль у процесі мислення й пізнання. Одна з причин такого ставлення до цього явища полягає, на думку А.А. Річардса, у тому, що дослідники відчували “страх перед нетрями, у які може завести метафора” [13, с. 45].

Подальший розвиток теорії метафори спостерігається в тісному зв'язку з розвитком когнітивної лінгвістики, який досягає розквіту у 1980–1990-х рр. У цей час когнітивна лінгвістика посідає центральне місце серед напрямів дослідження всієї мовної системи.

Когнітивна лінгвістика розглядає мову як когнітивну здібність людини, тобто як систему знаків, що є засобом формування й вираження думки, зберігання та організації знання в людській свідомості, обміну інформацією [4, с. 19; 5, с. 36]. У зв'язку із цим особливого значення набуває питання метафори в когнітивній лінгвістиці, де простежується її безпосередній зв'язок з мисленням і свідомістю.

Так, стверджується, що метафора – це не тільки феномен мови, а й один з основних засобів мислення [12, с. 143]. Дослідники вважають, що метафора є “одним з основних способів обробки інформації та набуття знань” [3, с. 108], а також “мовноспецифічного варіювання процесів концептуалізації” [11, с. 86]. В.Н. Телія зазначає, що в метафорі простежується зародження думки та її реалізація мовою [15, с. 184]. Висловлюється також точка зору, що саме метафора допомагає досягнути основи мислення й процеси формування як етноспецифічної картини світу, так і універсального образу світу [11, с. 85].

Антропоцентричний принцип когнітивного напрямку лінгвістики відіграє важливу роль і у вченні про метафору. Висловлюється думка, що найбільш характерним параметром метафори є саме антропоцентричність [15, с. 182; 9, с. 4]. Вона виражається в тому, що вибір тієї чи іншої основи для метафори пов'язується зі здатністю людини вимірювати все нове за образом та подібністю до себе або за об'єктами, з якими людина має справу у практичній дійсності [15, с. 182]. Вважається, що вибір необхідних семантичних ознак із численності даних у прямозначному виразі для здійснення метафоричної взаємодії двох сфер знання та їх осмислення адресатом можливий лише за умовами, якщо концепт, який метафорично виражено, вже є зародженим у свідомості в будь-якій формі [10, с. 198], тобто метафора розуміється як засіб мислення про світ, який використовує знання і досвід, здобуті раніше.

Дослідники метафори вважають, що вона є також основною формою мислення первісної людини [7, с. 2], а отже, в ній знайшли відбиток культурні, соціальні, етнічні та інші особливості народу. Саме метафора несе в собі ознаки еволюції менталітету. Зокрема, О. Брізе зазначає, що “існує тісний зв'язок між історією метафори і історією менталітету. ... Метафори слід розглядати як індикатори менталітетів, які формують, реалізують і, так би мовити, дають менталітетам мову” [19, с. 14].

Як відомо, формою мислення первісної людини був міф, однак дослідники вважають, що міфологічне мислення безпосередньо є пов'я-

заним із метафорою. Першим із цього приводу висловився італійський ритор XVIII ст. Дж. Віко, який вважав, що метафора “була найнеобхіднішим і найуживанішим тропом і за своєю природою становила маленький міф” [7, с. 52]. У подальшому його погляди було підтримано більшістю дослідників метафори.

Як слушно зазначає Л.В. Чернець, метафоричність є характерною властивістю первісного мислення, коли людина ще не відокремлювала себе від природи, переносила на неї власні дії й переживання. Так виникали метафори мови, якими є багатим наш словник. Автор зазначає, що людина оперує багатьма з них уже несвідомо, не відчуваючи їхньої коліс свіжої образності. Цей факт вчена ілюструє на прикладі “сонце сідає”. Подібні вирази закріпились у мові, але ми не уявляємо собі самого роздільного акту, який, без сумніву, живе у свідомості давньої людини. Лише з руйнацією міфологічного мислення усвідомлюється їх метафоричність [16].

Е. Кассіерер досліджує проблему первинності міфологічної й метафоричної природи мови та вважає, що міфологічне й мовне мислення переплетені. Вчений вказує на те, що і міф, і мова, як безпосередній виразник мислення, беруть початок у метафоричному мисленні. Спираючись на ідеї Гердера, викладені в його праці про походження мови, який підкреслював первісно міфологічний характер усіх словесних та мовних понять і вважав, що в основі будь-якого міфу лежить “базова метафора” [6, с. 33–43], Е. Кассіерер розробляє теорію базової метафори. Він, зокрема, зазначає: “Було б неможливо засвоїти зовнішній світ, пізнати й зрозуміти його, досягнути та назвати його реалії без цієї базової метафори, тієї універсальної міфології, цього вдмухування нашого власного духу в хаос предметів і створювати його за нашим образом і подобою” [6, с. 35].

Т.Є. Кіс розглядає базові метафори як згорнуті формули цілісних ритуальних магічних дійств, міфологічних уявлень, а також тотемістичного світосприйняття, в якому людина ототожнювала себе з навколишньою дійсністю [7, с. 53].

Отже, можна говорити про те, що метафора була першою формою відображення дійсності, способом мислення людини й основою для виникнення слова – позначення певного предмета або явища.

У межах когнітивної лінгвістики з’являється когнітивна теорія метафори, яка вперше була представлена в праці Дж. Лакоффа та М. Джонсона [8] та розглядає метафору не тільки як феномен мови, а і як один із засобів мислення, “обробки інформації та набуття знань” [3, с. 108]. М.А. Белова підкреслює, що в когнітивній науці метафора – це не образний засіб, який пов’язує два значення слова, а основна ментальна операція, котра об’єднує дві понятійні сфери [2, с. 73].

Метафора стає в когнітивній теорії важливим елементом структурування дійсності за

допомогою мови. Вона структурує дійсність у подвійному смислі, що Б.С. Анут пропонує розглянути на відомих прикладах Лакоффа/Джонсона “Streit ist Krieg” або “Arbeit/Zeit ist eine Resource”. З одного боку, такі концептуальні метафори з’являються цілком природно з досвіду пізнання дійсності, а з іншого – вони водночас впливають на цей досвід і, відповідно, на наші вчинки [18]. Таким чином, метафора є не лише виразником уявленя про дійсність, а й інструментом впливу на мислення, створення певного погляду на об’єкти, предмети, події. Метафори є немовби посередником між навколишнім світом та свідомістю людини.

Когнітивна теорія метафори досліджує, зокрема, концептуальну (термін Дж. Лакоффа) метафору, під якою В.В. Сітьков розуміє “результат відображення знання про одну концептуальну область в іншій концептуальній області” [14, с. 12]; О.М. Баранов пропонує більш вузьке визначення концептуальних метафор – стійкі відповідності між областю джерела та областю мети, які є зафіксованими в мовній і культурній традиції цього суспільства [1, с. 76].

Основними складовими концептуальної метафори є концептуальний референт, концептуальний корелят, підґрунтя метафори та контекст [2, с. 73]. Під концептуальним референтом (його називають також ментальною сферою-мішенню, денотативною зоною, реципієнтною сферою, направленням метафоричної експансії) розуміють той денотативний субстрат, що ідентифікується за допомогою метафори [3, с. 104; 17], концептуальний корелят (в інших термінах – ментальна сфера-джерело, сфера-донор, джерело метафоричної експансії) [17] – це концепт, що залучається до порівняння; підґрунтям метафори є співвідношення між референтом і корелятом, що містить певний аспект для порівняння, загальну ознаку [3, с. 104]. Контекст при цьому є вирішальним для вибору аспекту подібності.

Багато дослідників проводять аналіз метафорики певного дискурсу, обмеженого будь-якими критеріями, у межах когнітивної теорії шляхом розгляду метафоричних моделей цього дискурсу.

Представники вітчизняної школи когнітивної лінгвістики [1, с. 73–80; 17] розуміють під метафоричною моделлю сукупність мовних засобів, які образно представляють ту чи іншу понятійну сферу та об’єднані між собою однією назвою. А.Н. Баранов наводить приклади метафоричних моделей, розрізняючи моделі війни, механізму, організму, театру, медицини тощо [1, с. 79].

А.П. Чудінов підкреслює, що метафоричні моделі закладені в понятійній системі людського розуму, “це – свого роду схеми, за якими думає й діє людина”. Метафорична модель характеризується відкритістю, здатністю до максимально детального розгортання з використанням багатьох компонентів, надаючи таким чином можли-

вість зробити метафоричний образ багатоаспектним та цілим. Дослідник пропонує розглядати метафоричні моделі як ціле, що має свій сценарій, набір фреймів і слотів [17].

Таким чином, зупинившись на основних положеннях когнітивної теорії метафори, можна зробити висновок, що з розвитком когнітивної лінгвістики метафора посідає провідне місце в її дослідженнях. Цей факт не є випадковим: вивчення метафори доводить її причетність до процесів мислення, здобуття, переробки й передачі інформації. Метафора безпосередньо пов'язана з досвідом певного колективу, народу; саме в ній, починаючи з найдавніших часів, втілені думки людей щодо навколишньої дійсності. Метафора є засобом номінації, будучи основою аналогічного мислення. Розглядаючи метафори конкретної мови, можна досягнути основи культури цього етносу, прослідити її становлення, розвиток у часі. Когнітивна теорія досліджує метафору як засіб концептуалізації дійсності, як основну ментальну операцію, що поєднує різні понятійні сфери для пояснення, характеристики, пізнання однієї за допомогою іншої. З метою дослідження метафори когнітивна теорія пропонує аналіз концептуальних метафор мови, розглядаючи їхню структуру, або метафоричних моделей, які становлять набір метафор з однієї понятійної області для розгорнутого зображення, пояснення певного явища іншої понятійної області.

Список використаної літератури

1. Баранов А.Н. О типах сочетаемости метафорических моделей / А.Н. Баранов // Вопросы языкознания. – 2003. – № 2. – С. 73–101.
2. Белова М.А. Метафорическое моделирование понятия “политика” в американской и украинской прессе / М.А. Белова // Вісник ХНУ. – 2003. – № 609. – С. 73–76.
3. Белозорова Ю.С. Когнітивно-дискурсивна концептуалізація часу в сучасній німецькій мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Ю.С. Белозорова. – Запоріжжя, 2004. – 229 с.
4. Болдырев Н.Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики / Н.Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1 (001). – С. 18–36.
5. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В.З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–45.
6. Кассирер Э. Сила метафоры / Э. Кассирер // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 33–43.
7. Кіс Т.Є. Формування метафоричної парадигми у процесі еволюції базової метафори / Т.Є. Кіс // Мовознавство. – 2000. – № 4–5. – С. 52–60.
8. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живём [Электронный ресурс] / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – Режим доступа: http://www.metaphor.narod.ru/lacoff_main.ht. – 1980.
9. Метафора в языке и тексте / отв. ред. В.Н. Телия. – М. : Наука, 1988. – 256 с.
10. Никитин М.В. Основания когнитивной семантики / М.В. Никитин. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2003. – 247 с.
11. Приходько А.Н. Синтаксис естественного языка в фокусе когнитивно-дискурсивной парадигмы / А.Н. Приходько // Вісник ХНУ. – 2003. – № 609. – С. 84–89.
12. Радченко О.А. Понятие языковой картины мира в немецкой философии языка XX века / О.А. Радченко // Вопросы языкознания. – 2002. – № 6. – С. 140–161.
13. Ричардс А.А. Философия риторики / А.А. Ричардс // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 44–67.
14. Ситьков В.В. Современные политические концепты в метафорическом поле дискурса / В.В. Ситьков // Нова філологія. – 2002. – № 4 (15). – С. 12–20.
15. Телия В.Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира / В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.
16. Чернец Л.В. Ночевала тучка золотая (о метафоре) [Электронный ресурс] / Л.В. Чернец. – 2004. – Режим доступа: <http://www.gramota.ru/magnew.html?id=153>.
17. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) [Электронный ресурс] / А.П. Чудинов. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-01.htm>.
18. Anuth B.S. Überlegungen zur kognitiven Metaphertheorie von Lakoff/Jonson mit einem Anwendungsversuch auf Frank Wedekinds “Erdgeist” [Electronic resource] / B.S. Anuth. – 2000. – Mode of access: <http://www.hausarbeiten.de/faecher/hausarbeit/lit/10908.html>.
19. Briese O. Die Macht der Metaphern: Blitz, Erdbeben und Kometen im Gefüge der Aufklärung / O. Briese. – Stuttgart, Weimar : Metzler, 1998. – 330 S.

Стаття надійшла до редакції 19.06.2013.

Плаксина И.Ю. Когнитивная теория метафоры

В статье рассматривается история метафоры, ее значение для первобытного человека, для которого она представляла собой базу для мышления. Подобная роль принадлежит метафоре и сейчас, в ней проявляется аналоговое мышление человека, благодаря чему познаются и получают

свое название новые сущности. Когнитивная теория изучает метафору как ментальную операцию, способ обработки информации, способ мышления. Исследование метафоры в дискурсах проводится главным образом при помощи метафорических моделей, которые представляют собой определенную схему мышления со сферой – источником метафорического переноса, сферой для прояснения, основанием метафоры и контекстом.

Ключевые слова: метафора, когнитивная теория метафоры, метафорическая модель.

Plaksina I. Cognitive metaphor theory

The article deals with the short history of metaphor, with its importance for the primitive people, for whom it was a base for thinking, the mean of the perception and the identifying of the objects. The similar role metaphor plays now, it represents analog thinking of a person, thanks to which the new essences are cognized and get their names. The study of metaphor according to the traditional theories didn't explain the cognitive essence of metaphor, its role in the thinking and cognition. The development of the cognitive direction in the linguistics with its central principle to study all the language phenomena in relation with the man permitted to look at metaphor as at a mental activity, a mean of information processing, and a mean of thinking. In the cognitive theory the name of metaphor is conceptual metaphor. The metaphor in a discourse is mainly studied by considering its metaphor models, which are patterns of thinking with the domain source of the metaphorical transfer, the domain for the identification, metaphor base and the context. Metaphor models are determined as the thinking pattern. The timeliness of the study of metaphor is determined by its cognitive trend, which corresponds to the general orientation of the linguistics and its cognitive discursive paradigm. The consideration of importance of metaphor from the earliest times gives the base for the understanding of its essence as a mean of communication of information, of transferring of the attitude of the metaphor creator to certain subjects and phenomena, as a mean of perception and modeling of the world. The generalization of the cognitive metaphor theories and of the main methods of its study contributes to consider metaphor in a certain type of discourse. The aim of the article is to study metaphor in the context of the cognitive theory, its place and role in the cognition and in the thinking; to consider the main methods of its study.

Key words: metaphor, cognitive metaphor theory, metaphor model.